

Algemene beginselen en het Conceptual Framework

Martin Hoogendoorn

SAMENVATTING In Titel 9 en de EU Accounting Directive zijn diverse algemene beginselen opgenomen. In het Conceptual Framework (CF) van de International Accounting Standards Board (IASB) zijn kwalitatieve kenmerken van nuttige informatie geformuleerd. Dit artikel gaat in op de relatie tussen de algemene beginselen en het CF, mede in historisch perspectief. Het is opvallend dat de algemene beginselen een zo beperkte plaats hebben in het CF. Voor de meeste beginselen (continuïteit, toerekening, vergelijkbaarheid, stelselmatigheid, materialiteit en substance over form) levert dat geen problemen op. Bij drie beginselen is de situatie complexer.

Het matchingbeginsel heeft een beperkte toepassing door de balansbenadering die ten grondslag ligt aan het CF. Over de plaats van het voorzichtigheidsbeginsel in het CF is veel discussie geweest, met name vanuit de EU. Dit beginsel is sinds mijn oratie over “Botsende beginselen” in 1993 in Titel 9 van inhoud gewijzigd, en de facto is de botsing opgelost. Wel is de definitie van voorzichtigheid in het CF nog beperkt. Van het realisatiebeginsel wordt sinds 1993 vaker afgeweken, ook in Titel 9 zelf, hoewel de formulering van het beginsel als zodanig ongewijzigd is gebleven. Voor al deze drie beginselen geldt voorts dat de Raad voor de Jaarverslaggeving (RJ) deze in sterkere mate volgt dan IFRS.

RELEVANTIE VOOR DE PRAKTIJK Bij het opmaken of controleren van een jaarrekening spelen het CF en algemene beginselen een rol op de achtergrond. De uitwerkingen daarvan in de wet- en regelgeving zijn leidend. Niettemin is het bij situaties waarin de wet- en regelgeving niet eenduidig voorziet van belang het CF en de algemene beginselen tot uitgangspunt te nemen bij het bepalen van een passende werkingsmethode.

1 Inleiding

Aan het opmaken van een jaarrekening liggen traditioneel enkele algemene beginselen ten grondslag, in het bijzonder het continuïteitsbeginsel, het toerekeningsbeginsel, het matchingsbeginsel, het voorzichtigheidsbeginsel, het realisatiebeginsel, het vergelijkbaarheidsbeginsel, het stelselmatigheidsbeginsel en het materialiteitsbeginsel. Deze beginselen zijn in meer of minder uitdrukkelijke mate in de wet (Titel 9, Boek 2 BW) opgenomen. Een beginsel van latere datum is dat

van ‘substance over form’, dat niet is opgenomen in Titel 9. De genoemde beginselen worden ook in de recente EU Accounting Directive (European Union, 2013) genoemd (artikel 6), inclusief het ‘nieuwe’ beginsel van substance over form.

De algemene gedachte is dat dergelijke beginselen, of principes, leidend zouden moeten zijn bij het inrichten van een jaarrekening, of bij het ontwerpen van specifieke regelgeving voor de verwerking van transacties en gebeurtenissen in de jaarrekening. Toepassing daarvan zou leiden tot het geven van een getrouw beeld van vermogen en resultaat, of, in termen van artikel 362 lid 1 Boek 2 BW, tot een zodanig inzicht dat omtrent vermogen en resultaat een verantwoord oordeel kan worden gevormd (het inziichtsvereiste). Een verslaggeving die op dergelijke beginselen is gebaseerd is bij uitstek ‘principles-based’, in tegenstelling tot ‘rules-based’.

Maar niet alle beginselen zijn in de loop der tijd even ‘waardevast’ gebleven. In mijn oratie (Hoogendoorn, 1993) sprak ik al van ‘botsende beginselen’, om daarmee enkele actuele discussies in de regelgeving over de betekenis van de diverse beginselen tot uitdrukking te brengen. Aldaar concludeerde ik dat met name het voorzichtigheidsbeginsel en realisatiebeginsel botsten met de economische beginselen zoals opgenomen in het ‘Stramien voor de opstelling van financiële overzichten’ (ontwerp in 1992, definitief in 1996 en aangepast in 2000; hierna kortweg Stramien). Het Stramien is een letterlijke vertaling van het ‘Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements’ van de IASB uit 1989 (hierna Conceptual Framework 1989 genoemd of kortweg CF 1989). Mijn voorstel was om een splitsing te maken tussen een juridische (vennootschappelijke) jaarrekening en een bedrijfseconomische (geconsolideerde) jaarrekening, waarbij de juridische jaarrekening gericht zou zijn op kapitaalbescherming (met handhaving van het voorzichtigheids- en realisatiebeginsel, zoals in de fiscale jaarrekening) en de bedrijfseconomische jaarrekening gericht zou zijn op het inziichtsvereiste. Van dit voorstel is niets terecht gekomen. Maar de vraag is nog wel hoe het anno 2015 met deze en andere ‘botsingen’ zit,

met name nu het CF 1989 gedeeltelijk is gewijzigd (CF 2010) en er een voorstel ligt voor verdergaande wijzigingen (ED 2015), beiden onder de titel ‘Conceptual Framework for Financial Reporting’. Aan de ED is het discussierapport ‘A Review of the Conceptual Framework for Financial Reporting’ (2013) voorafgegaan. In dit artikel ga ik in op het CF 2010 en de ED (die ik samen wel aanduid als het CF) en vergelijk ik deze met de algemene beginselen en de huidige invullingen daarvan. In dit maandblad hebben eerder Van Offeren et al. (2013) CF 2010 vergeleken met CF 1989.

In het CF worden de bovengenoemde beginselen niet of slechts terzijde genoemd. Raakvlak bestaat vooral met hoofdstuk 2 over kwalitatieve kenmerken van nuttige informatie. In paragraaf 2 zal ik daarom dit hoofdstuk van het CF bespreken. In paragraaf 3 bespreek ik bovengenoemde beginselen en ga ik na in hoeverre deze beginselen in het CF een plaats hebben gekregen. Paragraaf 4 is gewijd aan een analyse van de bevindingen. Ten slotte bevat paragraaf 5 de conclusies.

Hierbij merk ik in algemene zin op dat de begrippen ‘algemene beginselen’ en ‘kwalitatieve kenmerken’ elkaar niet geheel overlappen. Enerzijds zijn kwalitatieve kenmerken ruimer (zoals verifieerbaarheid en tijdigheid), anderzijds worden niet alle algemene beginselen gerekend tot de kwalitatieve kenmerken (zoals het continuïteitsbeginsel). Ik ga daar in dit artikel uitgebreider op in.

2 Kwalitatieve kenmerken van nuttige informatie in het Conceptual Framework

2.1 Een overzicht

De kwalitatieve kenmerken van nuttige informatie worden besproken in hoofdstuk 2 van het CF. Dit hoofdstuk was al definitief vastgesteld in 2010 (en gewijzigd ten opzichte van CF 1989) en is in de ED 2015 in beperkte mate aangepast, vooral als gevolg van druk vanuit de Europese Unie.

In tabel 1 heb ik een overzicht opgenomen van de kwalitatieve kenmerken, zoals deze zijn opgenomen in het CF van 1989 en 2010, en de beperkte wijzigingen die in de ED 2015 zijn aangebracht. De specifieke kwalitatieve kenmerken bespreek ik daarna.

Uit tabel 1 blijkt dat de structuur in het CF 2010 afwijkt van het CF 1989. Waar in het CF 1989 vier primaire kwalitatieve kenmerken zijn onderscheiden, met enige subkenmerken, gaat het CF 2010 uit van twee fundamentele kenmerken en vier aanvullende (‘enhancing’) kenmerken. Tussen de twee fundamentele kenmerken in het CF 2010 bestaat geen ‘trade-off’: informatie dient aan beide kenmerken te voldoen om nuttig te zijn. Opvallende verschillen zijn verder:

Tabel 1 Kwalitatieve kenmerken in het Conceptual Framework

Conceptual Framework 1989 (+ Stramien)	Conceptual Framework 2010	ED 2015
Relevantie - Materialiteit Betrouwbaarheid - Getrouwe weergave - Substance over form - Onpartijdigheid - Voorzichtigheid - Volledigheid Vergelijkbaarheid Begrijpelijkheid	<i>Fundamentele kenmerken</i> Relevantie - Materialiteit Getrouwe weergave <i>(incl. volledigheid en onpartijdigheid)</i> <i>Aanvullende kenmerken</i> Vergelijkbaarheid Verifieerbaarheid Tijdigheid Begrijpelijkheid	In de ED 2015 is de structuur van de kwalitatieve kenmerken in het Framework 2010 ongewijzigd gebleven, maar zijn wel de volgende wijzigingen aangebracht: • waarderingsonzekerheid is toegevoegd als element van ‘relevantie’; • in de toelichting van het kenmerk ‘Getrouwe weergave’ zijn alinea’s opgenomen over substance over form en voorzichtigheid; deze beide beginselen werden in het CF 2010 niet genoemd.

- Het primaire kenmerk betrouwbaarheid (‘reliability’) in het CF 1989 is niet meer opgenomen in het CF 2010.
- Getrouwe weergave (‘faithful representation’) was in het CF 1989 nog een subkenmerk en is in het CF 2010 een van de twee fundamentele kenmerken geworden. Volledigheid en onpartijdigheid zijn in het CF 2010 onderdeel van getrouwe weergave, zonder dat ze specifiek benoemde subkenmerken zijn.
- Substance over form en voorzichtigheid (‘prudence’) waren subkenmerken in het CF 1989, werden in het CF 2010 in het geheel niet genoemd, maar zijn tekstueel toegevoegd in de ED 2015, als onderdeel van getrouwe weergave, zonder dat dit heeft geleid tot identificatie als een afzonderlijk kwalitatief (sub) kenmerk.

Ik ga hierna in op de betekenis van deze kwalitatieve kenmerken.

2.2 Relevantie

Relevantie is als kwalitatief kenmerk niet omstreden en komt in alle CF’s voor. Financiële informatie is relevant indien dit invloed heeft op de oordeels- en besluitvorming van gebruikers. Relevante financiële informatie kan voorspellende waarde hebben (input om voorspellingen te kunnen doen), bevestigende waarde

(al dan niet bevestiging van eerdere oordelen) of beide. Het kwalitatieve kenmerk relevantie sluit direct aan op de primaire doelstelling van een jaarrekening die in hoofdstuk 1 van het CF wordt genoemd: ‘decision usefulness’: het leveren van een bijdrage aan de goede oordeels- en besluitvorming van gebruikers.

2.3 Materialiteit

Materialiteit is een subkenmerk van relevantie. Waar relevantie betrekking heeft op het bepalen of informatie nuttig is, geeft materialiteit aan wanneer op zich nuttige informatie achterwege kan blijven of fouten aanwezig kunnen zijn zonder dat dit de goede oordeels- en besluitvorming van gebruikers aantast. Materialiteit heeft derhalve betrekking op informatie die naar de aard nuttig is, maar in concreto niet bruikbaar. Materialiteit is entiteitsspecifiek. Een voorbeeld is informatie over de omvang van de in de winst-en-verliesrekening opgenomen kosten van onderzoek en ontwikkeling (IAS 38.126). Dit is relevante informatie, maar als het bedrag voor een individuele entiteit verwaarloosbaar klein is, hoeft dat bedrag niet te worden vermeld omdat het niet materieel is.

De invulling van materialiteit is in Nederland al vele jaren een bron van discussie. Zo beschouwt de AFM informatie eerder als materieel dan de onderneming, de accountant en de rechter (Hoogendoorn, 2011).

In IAS 1 is in 2014 een nieuwe paragraaf opgenomen (IAS 1.31), waarin wordt verduidelijkt dat een informatie-element niet hoeft te worden vermeld indien dit element niet materieel is, zelfs niet indien vermelding van dit element als een specifieke eis in IFRS is opgenomen of is omschreven in termen van een minimale informatieverplichting.

2.4 Betrouwbaarheid

Betrouwbaarheid is een primair kenmerk in het CF 1989, maar komt niet meer voor in het CF 2010. Als ik tijdens mijn colleges aan studenten de vier kwalitatieve kenmerken in het CF 1989 voorleg en hen vraag welke van de vier zij de belangrijkste vinden, dan noemen ze stevast betrouwbaarheid. Betrouwbare financiële verslaggeving is toch het allerbelangrijkste?

Informatie heeft in het CF 1989 de eigenschap van betrouwbaarheid ‘wanneer ze vrij is van wezenlijke onjuistheden en vooroordelen en wanneer gebruikers ervan mogen uitgaan, dat zij getrouw weergeeft hetgeen zij voorgeeft weer te geven of hetgeen zij in redelijkheid verwacht mag worden weer te geven’ (Stramien, par. 31). De in tabel 1 genoemde subkenmerken dragen bij aan de betrouwbaarheid.

Toch is in het CF 2010 betrouwbaarheid vervangen door getrouwe weergave, niet zozeer omdat daarmee een inhoudelijke wijziging is beoogd, maar omdat het begrip betrouwbaarheid tot misverstanden leidde. Sommigen interpreteerden betrouwbaar als ‘zonder

fouten’ of ‘exact juist’, terwijl de definitie een veel ruimere betekenis had. Ik blijf het echter spijtig vinden dat om deze reden het begrip betrouwbaarheid niet meer is opgenomen en dat niet meer energie is gestoken in het vinden van een gepaste definitie van betrouwbaarheid. Want betrouwbaarheid van een jaarrekening is wezenlijk, en daarbij hoort een passende terminologie, die aansluit bij de ‘gut feeling’ van de studenten (en de rest van het maatschappelijk verkeer). Ook de EU heeft zich zorgen gemaakt over het schrappen van betrouwbaarheid als kwalitatief kenmerk (EFRAG, 2014). Dit heeft geleid tot een aanpassing in de ED door het opnemen van een alinea over waarderingsonzekerheid. Daarin wordt gesteld dat onzekerheid in de waardering de relevantie van informatie kan aantasten. Schattingen zijn echter onontkoombaar en doen als zodanig geen afbreuk aan relevantie, mits de schattingen adequaat worden onderbouwd en toegelicht. Toch is er een afweging tussen waarderingsonzekerheid en relevantie: een hoge mate van waarderingsonzekerheid kan informatie minder relevant maken. In de ED 2015 wordt de term ‘betrouwbaarheid’ zorgvuldig vermeden, maar deze term had hier naar mijn mening goed gebruikt kunnen worden (in een wat andere betekenis dan in het CF 1989), gerelateerd aan de mate van waarderingsonzekerheid en de mate waarin fouten in de jaarrekening aanwezig zijn. EFRAG (2015) gaat in zijn concept-commentaar nog verder, is het niet eens met de behandeling van waarderingsonzekerheid als onderdeel van relevantie en bepleit dat betrouwbaarheid weer één van de twee primaire kenmerken wordt, waarbij bij het opmaken van een jaarrekening een afweging ontstaat tussen relevantie en betrouwbaarheid.

2.5 Getrouwe weergave

Getrouwe weergave was een subkenmerk van betrouwbaarheid in het CF 1989 en is een van de twee fundamentele kenmerken in het CF 2010. Dit kenmerk stelt dat relevante informatie op getrouwe wijze dient te worden weergegeven. Getrouwe weergave betekent volledigheid, onpartijdigheid (of neutraliteit) en zonder fouten. Perfectie is onmogelijk, maar deze drie elementen dienen wel zoveel mogelijk te worden nagestreefd. Op volledigheid en onpartijdigheid ga ik hierna nog in. Zonder fouten (‘free from error’) betekent niet zozeer accuraat in alle opzichten, omdat er immers schattingen nodig zijn. Zonder fouten betekent wel dat bij het schattingsproces geen fouten zijn gemaakt.

2.6 Volledigheid

Volledigheid is in het CF 1989 en het CF 2010 een subkenmerk (van betrouwbaarheid respectievelijk getrouwe weergave). Een volledige weergave betekent dat alle informatie die nodig is voor een gebruiker om een verschijnsel te begrijpen wordt weergegeven, inclusief alle

noodzakelijke beschrijvingen en toelichtingen. Zo dient voor een actief te worden aangegeven wat de aard van het actief is, wat de boekwaarde is, op welke grondslag deze is bepaald, en soms wat de kwaliteit van het actief is.

2.7 Onpartijdigheid

Onpartijdigheid of neutraliteit is, net als volledigheid, in het CF 1989 en het CF 2010 een subkenmerk (van betrouwbaarheid respectievelijk getrouwe weergave). Dit kenmerk betekent dat er geen vooroordelen ('bias') in de presentatie van informatie aanwezig mogen zijn: een neutrale beschrijving is niet verdraaid, benadrukt, weggedrukt of anderszins gemanipuleerd om daarmee de kans te vergroten dat de informatie gunstig of ongunstig wordt ontvangen door gebruikers. Er is een relatie tussen onpartijdigheid en voorzichtigheid (zie hierna).

2.8 Substance over form

Substance over form (het wezen gaat boven de vorm) betekent dat informatie dient te worden weergegeven in overeenstemming met de economische realiteit en niet alleen op basis van de juridische vorm. Het was een subkenmerk in het CF 1989, was niet opgenomen in het CF 2010, maar is met instemming van de EU weer toegevoegd in de ED (EFRAG, 2015). De reden om substance over form niet op te nemen in het CF 2010 was dat dit niet nodig werd gevonden, aangezien substance over form inherent was aan een getrouwe weergave. Geen sterk argument en goed dat het weer is toegevoegd.

Op basis van het criterium van substance over form blijven activa die juridisch zijn overgedragen, zonder dat tevens overdracht heeft plaatsgevonden van de economische risico's en voordelen, opgenomen in de balans van de overdragende rechtspersoon (zie bijvoorbeeld IAS 39.20 voor financiële activa en RJ 115.109). Een ander voorbeeld is het in de balans van de lessee opnemen van activa die zijn verkregen door middel van een financieel leasecontract (IAS 17.20 en RJ 292.201).

2.9 Voorzichtigheid

Ook voor voorzichtigheid geldt dat het een subkenmerk was in het CF 1989, niet was opgenomen in het CF 2010, maar onder druk van de EU weer is toegevoegd in de ED (EFRAG, 2014). Voorzichtigheid is daarbij gedefinieerd als het inbouwen van een mate van zorg bij het vormen van oordelen in situaties van onzekerheid (zoals bij schattingen). Voorzichtigheid is derhalve van toepassing bij het vormen van een schatting, zoals bij het opnemen van een latente belastingvordering (worden voldoende toekomstige fiscale winsten gemaakt), het activeren van ontwikkelingskosten (gaat het project voldoende geld opleveren?), waardering van vorderingen (gaat de debiteur betalen?) en het

al dan niet doorvoeren van een bijzondere waardevermindering van goodwill (zijn de veronderstellingen waarop de berekening van de realiseerbare waarde is gebaseerd niet te optimistisch?).

De IASB kreeg steeds meer de kritiek dat IFRS onvoorzichtig is¹. Zo zou het 'incurred loss'-model bij de bepaling van de waardevermindering van vorderingen de verliezen bij banken hebben onderschat en daarmee mede schuld zijn geweest aan de financiële crisis in 2008. Het in 2010 schrappen van voorzichtigheid in het nieuwe Framework heeft de emoties in Europa hoog doen oplopen. 'A stupid thing to do', zei de voormalige Britse minister Lord Lawson². Ook de EFRAG (2014) drong aan op het herintroduceren van voorzichtigheid in het CF. De EU heeft zelfs gedreigd de financiering van de IASB stop te zetten indien voorzichtigheid niet opnieuw in het Framework zou worden opgenomen. Het voorzichtigheidsbeginsel heeft aldus politieke dimensies gekregen.

In een voordracht van de voorzitter van de IASB, Hans Hoogervorst, op 18 september 2012 in Brussel voor de FEE Conference on Corporate Reporting of the Future gaf hij aan dat ook al werd voorzichtigheid niet als zodanig in het CF genoemd, dit beginsel wel ten grondslag ligt aan diverse standaarden, bijvoorbeeld de noodzaak om bij waardering tegen kostprijs af te waarderen naar lagere waarde. Maar ook stelde hij dat er wellicht toch nog wel verbeteringen in standaarden mogelijk zijn, met voorzichtigheid in het achterhoofd. Hij noemde in het bijzonder de waardering van goodwill, het verantwoorden van ongerealiseerde winsten, en de verwerking van verliezen op langlopende vorderingen. Wat dat laatste betreft zijn inmiddels de eerste stappen gezet: de nieuwe IFRS 9, van toepassing vanaf 2018, gaat niet langer uit van het 'incurred loss'-model, maar hanteert het veel voorzichtigere 'expected loss'-model. Hoogervorst concludeert dan ook dat, hoewel het beginsel van 'prudence' niet meer wordt genoemd in het Framework, het nog springlevend is: 'Indeed, one might very well conclude that the old Concept is not dead, but alive and kicking indeed.' Dat was een wat vreemde paradox: het begrip voorzichtigheid was verwijderd uit de grondslagen, maar leek juist belangrijker te worden omdat IFRS zou kiezen voor meer voorzichtige grondslagen. Het herintroduceren van het voorzichtigheidsbegrip in het Framework is alleen al daarom een goede stap.

De IASB stelt dat voorzichtigheid niet ten koste mag gaan van de neutraliteit van informatie. Net zoals activa en opbrengsten niet mogen worden overgewaardeerd en verplichtingen en kosten niet mogen worden ondergewaardeerd, zo mag het toepassen van voorzichtigheid niet leiden tot een onderwaardering van activa

en opbrengsten en een overwaardering van verplichtingen en kosten. Een onderwaardering van een actief in jaar 1, bijvoorbeeld het niet opnemen van een latente belastingvordering ook al is realisatie daarvan waarschijnlijk, leidt tot een onderwaardering van de belastingkosten in jaar 2 of daarna. En ook een overwaardering van een verplichting in jaar 1, bijvoorbeeld het opnemen van een voorziening zonder dat sprake is van een verplichting, leidt tot een onderwaardering van de kosten in latere jaren als de voorziening weer vrijvalt (Rahman, 1998; Hoogendoorn, 2001).

De EU is met het opnieuw opnemen van voorzichtigheid in het CF echter nog niet geheel tevreden. EFRAG (2015) stelt dat in het CF moet worden onderkend dat er een zekere spanning kan zijn tussen neutraliteit en voorzichtigheid. Het verschaffen van een getrouw beeld kan de noodzaak met zich brengen tot een asymmetrische behandeling van baten en lasten, bijvoorbeeld het *wel* afwaarderen van een actief voor zover uit dit actief geen economische voordelen meer voortvloeien, en het *niet* opwaarderen van het actief indien de economische voordelen zijn toegenomen. Feitelijk zit deze asymmetrie ook in de huidige standaarden. EFRAG geeft naar mijn mening terecht aan dat de weergave van voorzichtigheid in de ED daar niet op aansluit.

2.10 Vergelijkbaarheid, begrijpelijkheid, verifieerbaarheid en tijdigheid

Op de laatste vier kenmerken zal ik ten slotte kort gezamenlijk ingaan. Vergelijkbaarheid en begrijpelijkheid waren subkenmerken in het CF 1989 en zijn aanvullende kenmerken in het CF 2010. Verifieerbaarheid en tijdigheid zijn als kwalitatieve kenmerken nieuw toegevoegd in het CF 2010 (al werd tijdigheid in het CF 1989 wel genoemd als een mogelijke beperking in verband met relevante en betrouwbare informatie). Vergelijkbaarheid is het kenmerk waardoor gebruikers in staat zijn overeenkomsten en verschillen in verschijnselen te onderkennen. Begripelijkheid vereist een duidelijke en beknopte classificatie, karakterisering en presentatie van informatie. Verifieerbaarheid betekent dat verschillende onafhankelijke en deskundige partijen tot een vergelijkbaar oordeel zullen komen of al dan niet sprake is van een getrouwe weergave. En tijdigheid betekent dat informatie op een zodanig tijdstip dient te worden verstrekt dat het nog invloed kan hebben op de oordeels- en besluitvorming van gebruikers.

3 De algemene beginselen

3.1 De algemene beginselen in Titel 9

In deze paragraaf ga ik in op de algemene beginselen in Titel 9 die zijn genoemd in paragraaf 1 en ga ik na in hoeverre deze ook zijn terug te vinden in het CF (en in IFRS en de RJ-Richtlijnen).

3.2 Continuïteitsbeginsel

Op basis van dit beginsel (art. 2:384 lid 3 BW) wordt de jaarrekening opgemaakt onder de veronderstelling van continuïteit, tenzij deze veronderstelling onjuist is. In RJ 170 wordt het beginsel nader uitgewerkt (zie de discussie hierover in dit maandblad: Van Eeghen (2015) en Dieleman (2015)). Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen twee situaties:

- Er bestaat ernstige onzekerheid over de continuïteit van het geheel der werkzaamheden van de rechtspersoon. In dat geval kan de rechtspersoon niet meer op eigen kracht aan zijn verplichtingen voldoen en is de rechtspersoon afhankelijk van de medewerking van belanghebbenden, zoals banken. Zolang er een reële kans bestaat dat de medewerking van belanghebbenden en de werkzaamheden van de rechtspersoon kunnen worden voortgezet, wordt de jaarrekening opgemaakt met inachtneming van het continuïteitsbeginsel.
- Discontinuïteit is onontkoombaar. In dat geval is het continuïteitsbeginsel niet meer van toepassing. Het continuïteitsbeginsel blijft dus zo lang mogelijk ten grondslag liggen aan het opmaken van de jaarrekening, zelfs als de kans groot is dat de rechtspersoon failliet zal gaan, en is alleen niet meer van toepassing indien insolventie of faillissement onontkoombaar is. Het continuïteitsbeginsel, ofwel de going concern-veronderstelling, maakt geen deel uit van de kwalitatieve kenmerken in het CF, maar is wel een uitdrukkelijke veronderstelling die ten grondslag ligt aan de toepassing van het CF (CF 2010, par. 4.1; ED, par. 3.10; Stramien par. 23) en wordt voorts uitdrukkelijk in de standaarden genoemd (IAS 1.25).

3.3 Toerekeningsbeginsel

Het toerekeningsbeginsel (of 'accrual accounting') (art. 2:362 lid 5 BW) ligt ten grondslag aan een balans en winst-en-verliesrekening en houdt in dat kasstromen, zoals deze begrepen zijn in het kasstroomoverzicht, worden toegerekend aan perioden om te komen tot opbrengsten en kosten en activa en verplichtingen. In het CF wordt accrual accounting gezien als een methode om te komen tot een weergave van financiële prestaties (CF 2010 en ED, par. 1.17 – 119). Ook IAS 1.27/28 geeft dit beginsel uitdrukkelijk aan. Toerekening van opbrengsten en kosten dient plaats te vinden aan de juiste periode. Wat de juiste periode is, blijkt niet uit het toerekeningsbeginsel, maar wordt bepaald door andere beginselen en uitgangspunten.

3.4 Matchingbeginsel

Het matchingbeginsel (art. 2:362 lid 5 BW) houdt in dat kosten in dezelfde periode worden verantwoord als die waarin de gerelateerde opbrengsten zijn verantwoord. Het matchingbeginsel en het toerekeningsbeginsel hangen direct met elkaar samen en worden ook

wel eens door elkaar heen gebruikt. Het toerekeningsbeginsel is neutraal en stelt slechts dat toerekening aan de juiste periode dient plaats te vinden. Het matchingbeginsel bepaalt dat bij deze toerekening samenhangende kosten en opbrengsten tegelijkertijd dienen te worden verantwoord.

Matching betekent dat uitgaven die nu worden gemaakt en die in de toekomst opbrengsten opleveren pas als kosten worden verantwoord indien deze opbrengsten zich voordoen (en in de tussentijd worden de uitgaven dan geactiveerd op de balans). En dat uitgaven die in de toekomst worden gemaakt maar samenhangen met opbrengsten die nu worden verantwoord, reeds nu als kosten moeten worden opgenomen (en in de tussentijd worden de kosten dan gepassiveerd op de balans). Bekende toepassingen van het matchingbeginsel zijn:

- uitgaven voor de inkoop van voorraden worden als kosten verantwoord bij verkoop;
- uitgaven voor de investering in materiële vaste activa worden als kosten (afschrijvingskosten) verantwoord op basis van het gebruik van het actief;
- uitgaven die in de toekomst worden gemaakt voor opruiming van vaste activa worden reeds als kosten verantwoord tijdens het gebruik van het actief.

Opvallend is dat hoewel het matchingbeginsel in de theorie van de externe verslaggeving altijd een belangrijke plaats heeft gekregen, dit beginsel als zodanig in de wet- en regelgeving niet expliciet wordt genoemd. De verwijzing hiervoor naar artikel 362 lid 5 is dan ook niet helemaal terecht: dit artikel beschrijft eerder het neutrale toerekeningsbeginsel. In het CF wordt matching één keer genoemd (CF 2010, par. 4.50, ED par. 5.8), maar in IFRS zelf niet. De RJ noemt het begrip ook één keer, in RJ 270.114: 'Opbrengsten en kosten die betrekking hebben op dezelfde transactie of gebeurtenis worden tegelijk in de winst-en-verliesrekening verwerkt. Deze verwerking wordt veelal aangeduid met de toerekening van kosten aan de opbrengsten (matching)'.

Naar mijn mening past volledige matching vooral bij een winst-en-verliesrekening-benadering van de jaarrekening, waarbij de balans een staat is van overlopende posten (nog niet toegerekende ontvangsten en uitgaven of reeds verantwoorde opbrengsten en kosten die nog moeten leiden tot ontvangsten en uitgaven). Het CF 2010 en de ED gaan uit van de balansbenadering (zie paragraaf 4): primair staat het juist opnemen en waarderen van activa en verplichtingen en de winst-en-verliesrekening is een gevolg daarvan. De definities van baten en lasten zijn dan ook afgeleid van de definities van activa en verplichtingen. In een ander artikel in dit themanummer wordt daarop uitgebreider ingegaan (Brouwer, 2015).

Toch betekent dit niet dat het matchingbeginsel in het geheel geen betekenis heeft in de moderne verslaggeving. Hiervoor noemden wij enkele voorbeelden, die aansluiten op IFRS en RJ. Samenhangende opbrengsten en kosten worden echter alleen tegelijkertijd opgenomen indien dit niet strijdig is met de definitie van een actief of verplichting. Zo worden reclame-uitgaven waarvan het waarschijnlijk is dat deze door middel van toekomstige hogere opbrengsten worden terugverdiend niet gematcht met deze opbrengsten, omdat niet is voldaan aan de definitie van een actief. En wordt negatieve goodwill onder IFRS niet gematcht met de daarmee samenhangende toekomstige kosten en verliezen, omdat niet sprake is van een verplichting. Omdat de RJ minder strikt vasthoudt aan de balansbenadering, heeft het matchingbeginsel bij de RJ wel meer inhoud dan bij IFRS. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de verwerking van negatieve goodwill, die op basis van RJ 216.235 wel moet worden gematcht met toekomstige nadelen en verliezen, terwijl IFRS 3.34 directe verantwoording in het resultaat vereist.

3.5 Voorzichtigheidsbeginsel

Het voorzichtigheidsbeginsel is hiervoor al uitgebreid aan de orde gekomen. De wet (art. 384 lid 2) stelt dat bij de toepassing van de grondslagen voorzichtigheid wordt betracht.

en geeft specifiek aan dat voorzienbare verplichtingen en mogelijke verliezen die hun oorsprong vinden vóór het einde van het boekjaar in acht kunnen worden genomen indien zij vóór het opmaken van de jaarrekening bekend zijn geworden.

Dit is een veel ruimere definitie van voorzichtigheid dan die in het CF en sluit beter aan bij de genoemde asymmetrische benadering van EFRAG (2015). RJ en IFRS hanteren ook feitelijk die asymmetrische benadering.

In 1993, toen ik *Botsende beginselen* schreef, was de wettelijke definitie van voorzichtigheid nog ruimer, omdat ook voorzieningen moesten worden opgenomen voor risico's die hun oorsprong vonden voor het einde van het boekjaar. Doordat de wettelijke invulling in 2005 is ingeperkt, is de destijds geconstateerde botsing tussen de wettelijke definitie en de invulling in het CF in wezen opgeheven, al blijft er een discrepantie bestaan in de omschrijving van het begrip.

De mate van voorzichtigheid is bij Titel 9 en de RJ in het algemeen iets hoger dan in IFRS. Titel 9 (art. 2: 386 lid 4 BW) dwingt bijvoorbeeld, anders dan IFRS 3, tot afschrijving van goodwill en immateriële activa zonder bepaalbare gebruiksduur. IAS 23.8 verplicht tot activering van rente voor kwalificerende activa, terwijl art. 2: 388 lid 2 BW ook toestaat dat deze rentekosten direct in het resultaat worden verantwoord. En de RJ laat toe dat een reorganisatievoorziening wordt ge-

vormd als het besluit tot reorganisatie pas bekend wordt gemaakt na balansdatum (RJ 252.416), terwijl IFRS dat verbiedt (IAS 37.75). Bij de waardering van de voorziening laat RJ 252.306 nominale waarde toe, terwijl IAS 37.45 uitgaat van contante waarde. En overheidshellingen mogen worden verantwoord in de periode waarop de overheidshelling betrekking heeft (RJ 252.429), terwijl IFRS verwerking pas toestaat indien aan alle voorwaarden voor de overheidshelling is voldaan (IFRIC 21). Aan de andere kant verplicht IFRS tot het geheel opnemen van een opruimingsvoorziening op het moment van investering (IAS 16.16), terwijl de RJ toelaat dat de voorziening wordt opgebouwd gedurende de gebruiksduur van het vaste actief (RJ 212.443). Ook de verwerking van pensioenverplichtingen in het geval van onderdekking leidt veelal tot een hogere voorziening bij toepassing van IAS 19 dan van RJ 271.

3.6 Realisatiebeginsel

Het realisatiebeginsel (art. 2:384 lid 2 BW) houdt in dat alleen winsten die zijn gerealiseerd worden verantwoord. Dit beginsel wordt ook wel (mede) gerekend tot het voorzichtigheidsbeginsel. Het realisatiebeginsel heeft betrekking op de opbrengstenkant, het voorzichtigheidsbeginsel primair op de kostenkant.

Net als het matchingbeginsel is het realisatiebeginsel een in de theorieboeken veel voorkomend beginsel, maar wordt het niet uitdrukkelijk genoemd in het CF, noch in IFRS of de RJ-Richtlijnen. Wel wordt, zoals hierboven aangegeven, voorzichtigheid genoemd en men zou in dat verband realisatie hieronder kunnen scharen. Aan de andere kant is duidelijk uit de diverse specifieke IFRS en RJ-Richtlijnen dat dit beginsel nog maar een beperkte betekenis heeft. De dragende beginselen van relevantie en getrouwe weergave sluiten in sommige gevallen aan bij het realisatiebeginsel en in andere gevallen niet. In grote lijnen kan worden gesteld dat het realisatiebeginsel nog wel een rol speelt bij het verantwoorden van opbrengsten en winsten bij de verkoop van fysieke bedrijfsactiva (vaste activa, voorraden), maar niet of veel minder bij financiële activa (aandelen, obligaties) en bij fysieke activa in de vorm van beleggingen (vastgoedbeleggingen).

De botsing tussen de wettelijke definitie en de invulling in het CF die ik in 1993 beschreef ten aanzien van het realisatiebeginsel is niet opgelost. Integendeel, de botsing is hier vergroot. De formulering in de wet van het realisatiebeginsel is onveranderd gebleven, maar in 2005 is een nieuwe bepaling opgenomen waardoor een expliciete botsing ontstaat binnen de wet zelf. Art. 2:384 lid 7 stelt namelijk dat in afwijking van lid 2 (waar het realisatiebeginsel is geformuleerd), waardeveranderingen van (afgeleide) financiële instrumenten, andere beleggingen en agrarische voorraden waarvoor

frequente marktnoteringen bestaan onmiddellijk in het resultaat kunnen worden opgenomen.

In 1993 liet de RJ, in afwijking van de wet, nog wel toe dat ongerealiseerde waardeveranderingen van beursgenoteerde effecten direct in het resultaat werden verantwoord, maar de huidige wettelijke bepaling gaat veel verder. Andere reeds in 1993 bestaande botsingen, zoals het opnemen van ongerealiseerde koersverschillen inzake vreemde valuta (RJ 122.207) en het opnemen van belastingbaten uit hoofde van rechten op voorwaartse verliescompensatie (RJ 272.306) zijn niet veranderd. Ook waardering van deelnemingen tegen nettovermogenswaarde, met verwerking in het resultaat van niet alleen het gedeclareerde dividend, maar ook de door de deelneming ingehouden winst (art. 2:389 lid 2 BW), staat in zekere mate op gespannen voet met het realisatiebeginsel.

De bovengenoemde afwijkingen van het realisatiebeginsel komen ook voor in IFRS. Titel 9 en RJ volgen het realisatiebeginsel wel meer dan IFRS, zoals bijvoorbeeld blijkt uit het op basis van het Besluit Actuele Waarde (art. 10, lid 3 BW) niet mogen waarden tegen actuele waarde van de meeste financiële verplichtingen (waardoor ook geen ongerealiseerde waardeveranderingen uit dien hoofde kunnen worden opgenomen). Een ander voorbeeld is het niet mogen verantwoorden van een winst op een achtergebleven aandelenbelang indien zoveel aandelen zijn verkocht dat beslissende zeggenschap verloren is gegaan (een dergelijke ongerealiseerde winst dient wel te worden verantwoord op basis van IFRS 10.25).

3.7 Vergelijkbaarheidsbeginsel

De wet (art. 363 lid 5) stelt als uitwerking van dit beginsel dat in de jaarrekening vergelijkende cijfers worden opgenomen en dat deze waar nodig worden aangepast ten behoeve van de juiste vergelijkbaarheid (met een toelichting op de aanpassing). Aanpassing kan nodig zijn in het geval van stelselwijzigingen, foutencorrecties of herrubriceringen. Het vergelijkbaarheidsbeginsel ziet hier op de vergelijkbaarheid in de tijd bij dezelfde entiteit ('tijdsvergelijking').

In het CF 2010 (par. QC20) en de ED (par. 2.23) wordt vergelijkbaarheid ('comparability') op twee wijzen ingevuld: naast de bovengenoemde tijdsvergelijking ook door middel van 'bedrijfsvergelijking', de gebruiker dient in staat te zijn om een goede vergelijking van financiële cijfers tussen verschillende ondernemingen te maken. Een dergelijke vergelijkbaarheid richt zich niet direct op de individuele entiteit die zijn jaarrekening opmaakt, maar is meer gericht op de regelgever die door middel van standaarden en richtlijnen moet zorgen dat entiteiten vergelijkbare economische omstandigheden op vergelijkbare wijze in de jaarrekening weergeven.

Vergelijkbaarheid in de tijd, het opnemen en eventueel aanpassen van vergelijkende cijfers, wordt ook in IFRS vereist, zoals blijkt uit IAS 1.38, 1.41, 8.22 en 8.42. Beide aspecten van vergelijkbaarheid worden voorts in algemene zin benoemd in RJ 115.210. RJ 110.127 geeft aan dat het opnemen van vergelijkende cijfers ook geldt voor het kasstroomoverzicht en voor de posten in de toelichting; RJ 140.211/212 regelt de aanpassing van vergelijkende cijfers bij stelselwijzigingen en RJ 150.205/206 bij foutenherstel.

3.8 Stelselmatigheidsbeginsel

Het stelselmatigheidsbeginsel heeft twee aspecten:

- gelijktijdige stelselmatigheid: hetzelfde stelsel toepassen op alle vergelijkbare posten in de jaarrekening (art. 362 leden 1 en 2 en RJ 140.202)
- volgtijdige stelselmatigheid: dezelfde indeling en hetzelfde stelsel toepassen in opeenvolgende jaren, tenzij een gegronde reden voor wijziging bestaat (art. 363 lid 4 en art. 384 lid 6 en RJ 140.203).

Stelselmatigheid ('consistency') wordt niet als een afzonderlijk kwalitatief kenmerk onderscheiden. Het begrip wordt wel genoemd in CF 2010 / ED 2.25 bij de bespreking van vergelijkbaarheid, waarbij wordt gesteld dat stelselmatigheid dienstbaar is aan het doel van vergelijkbaarheid. Stelselmatigheid is inderdaad geen doel op zich: zeker voor volgtijdige stelselmatigheid geldt dat het inzietsvereiste gediend kan zijn bij het juist niet blijven toepassen van het reeds bestaande stelsel, mits een wijziging van stelsel gepaard gaat met aanpassing van vergelijkende cijfers zodat het hogere doel van vergelijkbaarheid niet wordt aangetast. In IAS 8.13 wordt gelijktijdige stelselmatigheid specifiek voorgeschreven, in IAS 1.45 wordt ingegaan op

mogelijke rubriceringswijzigingen en in IAS 8.14 wordt aangegeven wanneer een stelselwijziging is toegestaan (en is vereist).

3.9 Materialiteitsbeginsel

Het in de wet genoemde materialiteitsbeginsel (art. 2:363 lid 3 BW) stelt dat een post niet behoeft te worden vermeld indien deze van te verwaarlozen betekenis is voor het wettelijk vereiste inzicht. Dit wordt door de RJ nader uitgewerkt in RJ 115.2, waarbij in plaats van de term 'materialiteit' de term 'van relatieve betekenis' wordt gehanteerd. Dit sluit aan op het materialiteitsbeginsel zoals dat is gehanteerd in het CF. Het beginsel is nader uitgewerkt in IAS 1.29-31.

3.10 Substance over form

Het beginsel van 'substance over form' houdt, zoals eerder aangegeven, in dat transacties en gebeurtenissen worden verantwoord in overeenstemming met de economische realiteit en niet slechts hun juridische gedaante. Dit beginsel is in de wet niet expliciet verwoord, maar is wel als dragend beginsel opgenomen in de Richtlijnen voor de jaarverslaggeving van de Raad voor de jaarverslaggeving (RJ 110.116, met verdere uitwerking in RJ 116.106-112). Dit sluit rechtstreeks aan op de formulering in het CF. In specifieke IFRS-bepalingen komt dit beginsel overigens niet uitdrukkelijk terug.

4 Nadere analyse van verschillen en overeenkomsten

In tabel 2 heb ik aangegeven in hoeverre de kwalitatieve kenmerken in het CF 2010 en de ED terugkomen in de algemene beginselen en in hoeverre de algemene beginselen zijn terug te vinden in de kwalitatieve kenmerken.

Tabel 2 Verschillen en overeenkomsten tussen het CF en de algemene beginselen

Kwalitatieve kenmerken CF	Overeenkomstige algemene beginselen uit Titel 9	Algemene beginselen uit Titel 9	Overeenkomstige kwalitatieve kenmerken CF
Relevantie	Geen. Zit begrepen in het algemene inzietsvereiste.	Continuïteitsbeginsel.	Geen. Is wel een uitgangspunt in het CF en wordt genoemd in IFRS.
Materialiteit	Materialiteitsbeginsel.	Toerekeningsbeginsel.	Geen. Is wel een uitgangspunt in het CF.
Getrouwe weergave	Geen. Zit begrepen in het algemene inzietsvereiste.	Matchingbeginsel.	Geen. Heeft een beperktere betekenis in IFRS.
Vergelijkbaarheid	Vergelijkbaarheidsbeginsel.	Voorzichtigheidsbeginsel.	Onderdeel van getrouwe weergave.
Verifieerbaarheid	Geen.	Realisatiebeginsel.	Geen. Heeft maar beperkte betekenis in IFRS.
Tijdigheid	Geen.	Vergelijkbaarheidsbeginsel.	Vergelijkbaarheid.
Begrijpelijkheid	Geen. Wel wordt 'duidelijkheid' genoemd in art.2:362 lid 1 en 2.	Stelselmatigheidsbeginsel.	Geen. Wordt wel genoemd in IFRS.
		Materialiteitsbeginsel.	Materialiteit.
		Substance over form.	Onderdeel van getrouwe weergave.

Zoals uit tabel 2 blijkt is maar in beperkte mate sprake van een directe aansluiting tussen de kwalitatieve kenmerken in het CF en de algemene beginselen. Voor een deel is dat een kwestie van presentatie en niet van een inhoudelijk verschil. Mogelijke inhoudelijke verschillen zijn:

- Verifieerbaarheid wordt niet genoemd in Titel 9 of door de RJ. Dat het gewenst is dat verschillende onafhankelijke en deskundige partijen tot een vergelijkbaar oordeel komen hangt samen met een zekere mate van objectiviteit. Hoewel dit kenmerk niet als zodanig wordt aangegeven, kan wel worden betoogd dat het ten grondslag ligt aan het inzichtseerste.
- Ook tijdigheid wordt niet genoemd in Titel 9 of door de RJ. Hoewel ook tijdigheid een element van het inzichtseerste kan worden genoemd (want een verantwoord oordeel is alleen goed mogelijk indien informatie tijdig wordt verstrekt), blijkt uit andere bepalingen in Titel 9 dat tijdigheid niet erg belangrijk wordt gevonden. Zo kunnen niet-beursgenoteerde rechtspersonen zelfs 13 maanden (vanaf 2016 12 maanden) wachten alvorens de jaarrekening behoeft te worden gedeponerd (artikel 2:394 lid 3).
- Het matchingbeginsel wordt één keer zijdelings genoemd in het CF en heeft zowel bij de RJ als in IFRS een beperktere betekenis.
- Het voorzichtigheidsbeginsel wordt genoemd in het CF, maar heeft daar wel een beperktere definitie dan past bij de feitelijke invulling in IFRS en de RJ. De feitelijke invulling past bij de omschrijving in de wet. Door een aanpassing van de wet is de in 1993 bestaande 'botsing' (met het CF) opgeheven.
- Ook het realisatiebeginsel wordt niet genoemd in het CF en heeft zowel bij de RJ als in IFRS maar een beperkte betekenis. De botsing tussen het beginsel zoals dat is geformuleerd in de wet en de feitelijke toepassing is toegenomen.

5 Conclusies

Het is op zijn minst opvallend dat de traditionele algemene beginselen die in de EU Accounting Directive van 2013 (Europese Unie, 2013) en in Titel 9 (nog steeds) zijn opgenomen een zo beperkte plaats hebben in het CF. Dat was al zo bij het CF 1989 en dat is nog steeds zo in het CF 2010 en de ED. Dat wil niet zeggen dat dit altijd tot botsingen leidt. Soms is een algemeen beginsel wel opgenomen in het CF, maar op een minder prominente plaats, zoals het toerekeningsbeginsel,

het voorzichtigheidsbeginsel en het beginsel van substance over form. Soms wordt het beginsel niet genoemd in het CF, maar wordt het wel gehanteerd in IFRS, zoals het continuïteitsbeginsel en het stelselmatigheidsbeginsel. En twee beginselen blijken een beperktere betekenis te hebben in het CF en IFRS: het matchingbeginsel en vooral het realisatiebeginsel.

Een vergelijkbare conclusie geldt voor de Nederlandse wet- en regelgeving: de meeste beginselen worden daarin feitelijk toegepast, met een uitzondering voor het matchingbeginsel en het realisatiebeginsel.

In mijn oratie uit 1993 (Hoogendoorn, 1993) ben ik vooral ingegaan op de botsingen inzake het voorzichtigheidsbeginsel en het realisatiebeginsel. Een vergelijking met de situatie anno 2015 laat zien dat beide beginselen een verschillende ontwikkeling hebben doorgemaakt. De wettelijke formulering van het voorzichtigheidsbeginsel is in 2005 aangepast (ingeperkt), waardoor de facto botsingen zijn opgeheven. Wel is de formulering van voorzichtigheid in het CF nog beperkt, en is de feitelijke toegepaste voorzichtigheid in IFRS groter. De wettelijke formulering van het realisatiebeginsel is ongewijzigd gebleven, maar de wet zelf heeft de mogelijkheden om dit beginsel buiten toepassing te laten in 2005 vergroot. De 'botsing' is daarmee feitelijk vergroot. Zowel voor het voorzichtigheidsbeginsel als het realisatiebeginsel stel ik vast dat de RJ deze beginselen in sterkere mate volgt dan IFRS. En dat geldt ook voor het matchingbeginsel.

Ik concludeer ten slotte dat de algemene beginselen nog steeds hun waarde hebben, maar dat het belangrijk is te beseffen dat voor sommige beginselen in de loop der tijd een wijziging is opgetreden in inhoud (voorzichtigheidsbeginsel) en/of mate van toepassing (matchingbeginsel en realisatiebeginsel) en dat de uitwerking kan verschillen tussen IFRS enerzijds en Titel 9 en RJ anderzijds (matchingbeginsel, voorzichtigheidsbeginsel en realisatiebeginsel). ■

Prof. dr. M.N. Hoogendoorn RA is hoogleraar externe verslaggeving aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, Raadplaatsvervanger bij de Ondernemingskamer, en Raadsadviseur jaarrekeningenrecht bij het Ministerie van Veiligheid en Justitie.

Noten

■ Deze kritiek geldt daarmee voor een belangrijk deel ook voor de RJ.

■ Geciteerd in Crump (2013).

- Brouwer, A.J. (2015). De invloed van het nieuwe Conceptual Framework op de rapportage over prestaties binnen IFRS. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 90(1/2), dit themanummer.
- Crump, R. (2013). Battle over 'prudence' isolates the IASB. *AccountancyAge*, 17 oktober.
- Crump, R. (2014). IFRS Chair opens door for 'prudence' reintroduction. *AccountancyAge*, 16 juli.
- Dieleman, A. (2015). Gerede twijfel over continuïteit is nog geen discontinuïteit. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 89(7/8), 302-307 (met nawoord Van Eeghen).
- Eeghen, L.J. van (2015). De continuïteitsveronderstelling van (dreigende) insolventie (art. 2:384 lid 3 BW). *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 89(4), 134 – 142.
- European Financial Reporting Advisory Group (EFRAG) (2014). Comment letter Re: *A Review of the Conceptual Framework for Financial Reporting*. Geraadpleegd op http://www.efrag.org/files/EFRAG%20public%20letters/Conceptual%20Framework/Review%202012/EFRAG_CL_on_Conceptual_Framework.pdf.
- European Financial Reporting Advisory Group (EFRAG) (2015). *Document for Public Consultation, Exposure Draft Conceptual Framework for Financial Reporting*. Geraadpleegd op http://www.efrag.org/files/EFRAG%20public%20letters/Conceptual%20Framework/ED%202015/EFRAG_consultation_document.pdf.
- European Union (2013). Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings. Geraadpleegd op <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0034>.
- Hoogendoorn, M.N. (1993). *Botsende beginselen in de externe verslaggeving*. Oratie Universiteit van Amsterdam.
- Hoogendoorn, M.N. (2001). Voorzichtig met voorzieningen. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 75(7/8), 290-291.
- Hoogendoorn, M.N. (2010). 'Substance over form'. In: K.M. Hassel en M.P. Nieuwe Weme (red.). *Willems' wegen, Opstellen aangeboden aan prof. mr. J.H.M. Willems* (pp. 171 – 184). Deventer: Wolters Kluwer.
- Hoogendoorn, M.N. (2011). Materialiteit. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 85(4), 184-185.
- Hoogendoorn, M.N. (2015). Vrouwe Prudentia. In: G.C. Makkink, M.P. Nieuwe Weme en A.J. van Wees (red.). *Ik ben niet overtuigd, Opstellen aangeboden aan mr. P. Ingelse* (pp. 205-214). Nijmegen: Ars Aequi Libri.
- Hoogervorst, Hans (2012). The Concept of Prudence; dead or alive? Geraadpleegd op <http://www.ifrs.org/alerts/pressrelease/pages/prudence-speech-sept-2012.aspx>.
- International Accounting Standards Board (IASB) (1989). *Framework for the Preparation and Presentation of Financial Statements*. London: IASB.
- International Accounting Standards Board (IASB) (2010). *Conceptual Framework for Financial Reporting*. London: IASB. Geraadpleegd op <http://www.ifrs.org/News/Press-Releases/Documents/ConceptualFW2010vb.pdf>.
- International Accounting Standards Board (IASB) (2013). Discussion paper DP 2013/1. *A Review of the Conceptual Framework for Financial Reporting*. London: IASB. Geraadpleegd op <http://www.ifrs.org/Current-Projects/IASB-Projects/Conceptual-Framework/Discussion-Paper-July-2013/Documents/Discussion-Paper-Conceptual-Framework-July-2013.pdf>.
- International Accounting Standards Board (IASB) (2015). Exposure Draft ED/2015/3. *Conceptual Framework for Financial Reporting*. London: IASB. Geraadpleegd op <http://www.ifrs.org/Current-Projects/IASB-Projects/Conceptual-Framework/Discussion-Paper-July-2013/Documents/Discussion-Paper-Conceptual-Framework-July-2013.pdf>.
- Offeren, D.H. van, Witjes, J.P.J., & Verdoes, T.L.M. (2013). Ontwikkelingen in het conceptueel framework. *Maandblad voor Accountancy en Bedrijfseconomie*, 87(9), 355-364.
- Rahman, M.Z. (1998). *The role of accounting disclosure in the East Asian financial crisis: lessons learned?* Report prepared for the United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Geraadpleegd op <http://www.oecd.org/daf/ca/corporategovernance-principles/1931088.pdf>.